

Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей

В. В. Гончарук

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, м. Умань, Україна
Corresponding author. E-mail: goncharuk424@ukr.net

Paper received 20.05.18; Accepted for publication 27.05.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-170VI70-16>

Анотація. Формування екологічної культури майбутніх учителів є складовою їх професійної підготовки. Виникає потреба внесення ефективних змін у зміст і методи підготовки фахівців відповідно до їх майбутньої діяльності. У статті розкрито проблему формування екологічної культури майбутніх учителів природничих дисциплін у закладі вищої освіти. Процес удосконалення екологічної культури студентів педагогічного напрямку підготовки має здійснюватися системно, реалізуючи конструктивні трьох провідних факторів: екологічної освіти, екологічного виховання, еколого-практичної діяльності. Досліджено основні умови забезпечення екологічної культури студентів, що створюють об'єктивні можливості розробки певної педагогічної системи. Від якості підготовки майбутніх учителів буде залежати рівень культури й моральності майбутніх поколінь.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічне виховання, організація навчально-виховної роботи, педагогічні умови, педагогічна система.

Вступ. У контексті реформування вітчизняної системи освіти, її інтеграції у європейський освітній простір зростають вимоги до підготовки педагогів, які навчатимуть і виховуватимуть нові покоління громадян нашої держави, конкурентоспроможних на світовій арені. Учитель майбутнього має не просто бути ретранслятором знань із предмета, а повинен сприяти самореалізації кожного учня в навчальній діяльності, вміти підготувати школярів до життя в сучасних соціально-економічних умовах. Професійну підготовку майбутніх педагогів необхідно спрямувати на їхній особистісний та професійний саморозвиток, формування нестандартного мислення, творчого підходу до роботи, вироблення власного методичного стилю. Вища педагогічна школа покликана стати школою професійного та духовного формування особистості майбутнього вчителя, забезпечити успішне проходження кожним студентом власної траєкторії професійного становлення.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства активне впровадження ідей екологічної культури регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо. Питання реалізації зазначених документів пов'язано з внесенням коректив у професійну підготовку майбутніх фахівців, у тому числі й майбутніх учителів природничих дисциплін.

Виявлення та оцінювання ціннісних пріоритетів сучасного вчителя природничих дисциплін, розвитку його аксіосфери, дослідження специфіки еколого-ціннісних орієнтацій у процесі його професійної підготовки показало, що ці аспекти набувають сьогодні стратегічного характеру, а їх вирішення є найважливішим і найактуальнішим завданням вищої педагогічної школи.

Короткий огляд публікацій по темі. У теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, що є основою формування системи цінностей у майбутніх фахівців природничих спеціальностей загалом та ціннісного ставлення до навколишнього середовища у молоді зокрема. Насамперед, це

наукові праці, у яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (Н. Бібік, О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко, О. Плахотнік, Н. Рідей, Т. Саєнко, С. Совгіра, Г. Сорокіна, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної домінанти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.). Ідеї неперервної екологічної освіти розвиваються у роботах вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, таких як В. Вербицький, Е. Гірусов, М. Дробноход, І. Зязюн, В. Крисаченко, Б. Лихачов, М. Моїсєєв, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, Н. Реймерс, В. Рибалко та ін. Ряд наукових робіт, присвячених аналізу проблеми формування екологічної культури, здійснювали такі науковці: І. Грабовська, І. Сафонов, М. Реймерс, Б. Лихачов, М. Храменко, О. Ожегова, О. Ніконова, Г. Швебс.

Формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладів вивчали Г. Білявський, М. Бойчева, В. Бровдій, М. Грейда, Н. Лисенко, О. Мітрясова, О. Микитюк, Т. Нінова, К. Ситнік, Є. Флешар, О. Чернікова, М. Шаповал, Е. Шапокене, М. Швед. Саме тому, М. Моїсєєв вважає, що формування екологічної культури особистості повинне стати незамінною частиною діяльності всієї системи навчання [4].

Мета. Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки.

Матеріали та методи. На різних етапах дослідження для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження: теоретичні – аналіз психолого-педагогічної літератури, контент-аналіз основних понять, узагальнення, моделювання з метою розробки моделі та технології формування екологічної культури вчителів; емпіричні – анкетування, спостереження, письмове та усне опитування, тестування з метою визначення критеріїв і рівнів сформованості екологічної культури, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для перевірки ефективності авторської технології форму-

вання екологічної культури; прогностичні – метод незалежних експертних оцінок із метою впровадження та апробації розроблених навчально-методичних матеріалів; статистичні – методи математичної обробки кількісних даних дослідження.

Результати та їх обговорення. Виховання особистості з високим рівнем екологічної культури і свідомості повинне стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних проблем сучасної України. Найголовнішою метою екологічної освіти у наш час є формування екологічної культури дітей і молоді, що передбачає виконання таких завдань: відродження кращих традицій українського народу, в основі яких тісний взаємозв'язок людини із довкіллям; відродження духовно-почуттєвого розуміння світу природи; формування вміння приймати відповідальні рішення, спрямовані на збереження природи.

Постановка проблеми. Проблема формування екологічної культури – одна з найбільш актуальних проблем на сучасному етапі розвитку нашого суспільства, від вирішення якої залежить оздоровлення нації в цілому. Процес формування екологічної культури студентів є складним, суперечливим і багатостанним. На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень проблеми, власного теоретичного пошуку виявлено такі структурні елементи екологічної культури: екологічні знання – екологічне мислення – екологічна свідомість – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура.

Реформування змісту вищої освіти в Україні орієнтоване на гуманізацію, екологізацію, що ставить перед системою освіти принципово нові завдання. Екологічна освіта є одним із основних засобів реалізації ідей сталого розвитку держави, зміст якої має ґрунтуватися на українському державотворенні. Суттєвого значення у цьому контексті набуває екологічна освіта, кінцевою метою якої є становлення екологічної культури особистості.

С. Совгіра слушно зазначила, що формування екологічної культури майбутнього викладача, в тому числі й природничих дисциплін, повинне проходити через: набуття екологічних знань, формування екологічного мислення, світогляду, етичних принципів поведінки у природі, забезпечення підтримки фізичного стану для проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, подорожей, вироблення активної природоохоронної позиції, формування необхідних якостей вихователя. Отже, екологічну культуру вчителя можна визначити: як засвоєння особистістю і постійне збільшення певних екологічних знань і навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями екологічної ситуації і становлять своєрідний екологічний світогляд; вироблення екологічної свідомості, яка передбачає використання набутих знань у житті та практичній діяльності; здатність особистості творчо мислити та постійно самовдосконалюватися [6, с. 67].

Сьогодні вчені (Ю. Давидов, М. Кисельов, В. Межуєв, Я. Мінкявечюс та ін.) стверджують, що культура не стільки відрізняється від природи, скільки пов'язана з нею культура є людським ставленням до природи [8, с. 33]. Екологічна культура виступає регулятором людської діяльності. Вона є за своєю суттю своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в

основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. За змістом її слід розглядати як сукупність знань, норм, стереотипів і правил поведінки людини в оточуючому їй природному світі [1, с.115]. У процесі навчання студенти повинні навчитися не лише обґрунтовувати свої світоглядні позиції, а й користуватися здобутими знаннями у повсякденному житті. Отже, чітко простежується світоглядний та прагматичний аспекти. Це й становить основний зміст екологічної освіти на сучасному етапі.

М. Мойсєєв визначає три істотно різних напрямки екологічної освіти. Перший напрямок – світоглядний, завдяки якому продовжується освітній (виховний) напрямок, який було закладено ще в середній школі. Незалежно від тієї галузі діяльності, до якої буде залучений майбутній фахівець, він повинен мати необхідний світогляд, певним чином сформоване філософське підґрунтя для своєї діяльності та емпірично обґрунтоване раціоналістичне бачення в біосфері. У межах другого напрямку розглядається екологічний професіоналізм майбутнього фахівця. Цей напрям є орієнтованим на майбутню професійну діяльність студента, зокрема знання ним основних екологічних принципів і новітніх технологій, здатність до раціонального й екологічно доцільного вирішення професійних завдань із урахуванням усіх природоохоронних вимог тощо. Ця підготовка визначається специфікою навчальних закладів у процесі професійної підготовки фахівців різних галузей. Згідно із третім напрямком існує необхідність у підготовці фахівців, які здатні вирішувати множинні завдання, що виникають у процесі взаємодії у системі «людина-природа», фахівців, які володіють системними екологічними знаннями, а також всебічною підготовкою в галузі норм права, економіки та готові до вирішення повсякденних екологічних завдань та глобальних екологічних проблем [3]. За нашим баченням, екологічна освіта – це неперервний процес набуття екологічних знань, вмінь і навичок природовідповідної діяльності.

Б. Ліхачов розглядає екологічну культуру як особливе утворення, яке ґрунтується на екологічних знаннях, включає глибоку зацікавленість у природоохоронній діяльності, грамотне її здійснення, багатство етично-естетичних відчуттів і переживань, що породжуються спілкуванням із природою [2]. Відзначаючи складну структуру екологічної культури, автор виділяє такі основні її аспекти: екологічну культуру – результату діяльності людини із перетворення природного середовища в напрямку, що відповідає фізіологічним та соціальним потребам людини; екологічна культура, яка характеризує рівень розвитку екологічної свідомості у соціальних суб'єктів, починаючи від окремої особистості й закінчуючи людством у цілому, у якому відображено ставлення до природного середовища як життєво необхідної екологічної цінності; екологічну культуру – творчу діяльність людей щодо екологічного засвоєння природного середовища, під час якого створюються, зберігаються, розподіляються і споживаються екологічні цінності [2].

І. Суравегіна визначає екологічну культуру як динамічну єдність екологічних знань, позитивного ставлення до них (екологічних настанов, цінностей) та реальної діяльності людини у навколишньому середовищі [7]. На думку дослідниці, необхідним елементом

екологічної культури є відповідальність у ставленні до природного середовища.

Проводячи аналіз цієї складної дефініції, Г. Пустовіт визначає екологічну культуру як історично обумовлене явище, що постійно зазнає змін і корекції у світоглядному контексті, є обов'язковою умовою людського буття і виступає як: засіб самоорганізації (матеріальних і духовних) сутніх сил особистості у конкретній екологічній ситуації, який дозволяє на принципах гармонії і доцільності поєднати два світи – природний і соціальний; ціннісно-процесуальна категорія ставлення людини до власних потреб і можливих способів їх задоволення; життєвонеобхідних потреб природних об'єктів, як рівноправних партнерів у системі «природа-людина-суспільство»; процесуально-предметне втілення природоперетворюючої діяльності особистості у довкіллі з урахуванням соціально-екологічних обмежень і корекції росту необґрунтованих потреб людини; умова формування людини нового типу, основою поведінки якої в навколишньому середовищі є норми моралі, глибоке розуміння незаперечної цінності всіх без винятку природних об'єктів, неповторності природи та корекція власних життєвих потреб на її користь. На думку автора, екологічна культура особистості кардинальним чином змінює поведінку людини у довкіллі, чим забезпечується стабільне формування екологічної вихованості особистості, й відповідно її діяльність не порушує рівновагу у навколишньому середовищі, що в кінцевому результаті призводить до зростання якості життя як нинішніх, так і майбутніх поколінь [5, с. 64–65].

На думку С. Флешар, екологічна культура – це особливе особистісне утворення, що складається із таких елементів: здатність бачити специфіку та складність природних явищ, знаходити в них взаємообумовлені зв'язки й правила поведінки з ними; цілісність знань про навколишнє середовище; здатність логічно мислити у межах екологічної безпеки; готовність до застосування законів, що охороняють навколишнє середовище; здатність до створення конструктивних етичних положень, які регулюють відносини людини з навколишнім природним середовищем; здатність нести відповідальність за збереження навколишнього середовища [9].

Формування екологічної культури полягає у наданні студентам екологічних знань, формуванні екологічного стилю мислення, вивчення правил доцільної поведінки та здорового способу життя. Виходячи з цього, можна виокремити такі критерії оцінювання екологічної культури студента: екологічні знання; екологічні мотиви і цінності; поведінку в природі; посильну участь в екологічній діяльності. Одним із шляхів формування екологічної культури студентів є екологізація змісту навчальних предметів. Разом із тим виховання екологічно культурної особистості передбачає докорінну перебудову мислення і поведінки. Формування екологічної культури не мислимо без усвідомлення єдності людини і природи. Природне довкілля – це не просто природне середовище існування, це – форма, в якій відбувається зростання людини як повноцінної особистості. Тому найважливішим ланцюгом у процесі формування екологічної культури є польові практики із природничих дисциплін, у зміст яких включені завдання комплексного

вивчення рослинного і тваринного світу. Важливим показником екологічної культури студента є його суспільно значущі дії та вчинки. Тому особливої ваги у формуванні екологічної культури набуває виховна діяльність педагогічних закладів вищої освіти, яка зосереджується на конкретних етичних нормах, що має особистісний сенс для студента.

На наш погляд, поняття «екологічна культура» має широкий зміст, бо в нього, разом із природними, включені й соціальні чинники, що відображають матеріальне та духовне виробництво, соціальну діяльність людей і визначають організацію суспільства. Специфіка екологічної культури визначається, насамперед, своєрідністю діяльності, широким спектром функцій, що виконуються, з яких основними є: творче усвідомлення нових наукових ідей, визначення свого ставлення до них та до дійсності, що змінилася; педагогічні, виховні функції.

Висновки. Ми зробили висновок про необхідність включення у зміст екологічної культури таких компонентів: еколого-ціннісних орієнтацій, еколого-значущих знань, еколого-орієнтованих відносин, еколого-виправданої практичної діяльності. Структура екологічної культури відображає аксіологічно-інформаційно-емоційно-діяльнісну сутність загальної культури; співвідноситься з цілісним освітньо-виховним процесом, у якому вона може бути сформована. Екологічна культура майбутнього вчителя природничих спеціальностей – це інтегральне утворення, що формується у процесі професійної освіти у закладі вищої освіти й ґрунтується на екологічних знаннях і вміннях, екологічній свідомості, екологічному стилі мислення та діяльності, які проектуються на його професійну діяльність. Стиль розкривається у поєднанні таких фізичних, психологічних та соціокультурних якостей, які дозволяють на всіх рівнях життєдіяльності зберігати органічний зв'язок із природою. Екологічна культура особистості вчителя виявляється у свідомості, мисленні, поведінці. На основі узагальнення теоретичних підходів визначено особливості формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей: на рівні особистості – формування навичок повсякденної екологічно виправданої поведінки у побуті та професійній діяльності; уміння передбачати соціальні й екологічні наслідки економічних рішень; переконання необхідності використання у професійній діяльності новітніх екобезпечних технологій; на рівні групи – урахування у змісті робочих програм професійно орієнтованих дисциплін складових сталого розвитку; використання інноваційних педагогічних технологій освітнього процесу для інтеграції економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку; проведення практик (навчальної, виробничої) на підприємствах, що застосовують безвідходні технології виробництва; залучення до навчального процесу фахівців екологічної сфери, що працюють на підприємствах із найвищим рівнем екологічної безпеки; на рівні соціуму – врахування морально-екологічного імперативу у процесі реалізації економічних інтересів підприємства, регіону, держави; розвиток людини у природі як мета й критерій соціально-економічного прогресу; формування системи уявлень про цінність природних ресур-

сів, стратегію сталого розвитку, проблеми збереження здоров'я та навколишнього середовища.

Результати аналізу, консультацій із викладачами, вивчення досвіду інших навчальних закладів, дали змогу зробити висновок, що у межах будь-якої однієї дисципліни формування екологічної культури не може відбуватися сповна; екологічна освіта має міжпре-

дметний характер, тому під час вивчення дисциплін циклу загальноприродничої та професійної підготовки є досить значні можливості для формування екологічної свідомості та культури, а також загальнолюдських цінностей, якими повинні керуватися студенти природничого факультету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія та практика: навч. посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
2. Лихачев Б. Т. Экология личности / Б. Т. Лихачев // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–24.
3. Моисеев Н.Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. Эколого-политический анализ. – М. : МНЭПУ, 1994. – 47 с.
4. Моисеев Н. Н. Историческое развитие и экологическое образование / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1995. – 52 с.
5. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Г. П. Пустовіт. – К. – Луганськ : Альма-Матер, 2004. – 540 с.
6. Совгіра С.В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі): дис. канд. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 2000. – 160 с.
7. Суравегина И. Т. Методические системы экологического образования / Суравегина И. Т. // Советская педагогика. – 1988. – № 9. – С. 31–35.
8. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: монографія / Г. С. Тарасенко. – Черкаси, 2006. – 308 с.
9. Флешар Є. Дидактичні основи підготовки студентів – майбутніх вчителів-біологів до реалізації екологічної освіти: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Є. Флешар. – К., 2000. – 30 с.

REFERENCES

1. Krischenko V. S. Ecological Culture: Theory and Practice : Teach. manual / VS Krisachenko. – K.: Testament, 1996. 352 pp.
2. Likhachev B. T. Ecology of personality / B. T. Likhachev // Pedagogics. 1993. № 2. P. 19-24.
3. Moiseev N. N. Modern anthropogenesis and civilized faults. Ecological-political analysis. – M.: MNEPU, 1994. 47 p.
4. Moiseyev N. N. Historical development and ecological education / N. N. Moiseev. – Moscow: MNPEU, 1995. 52 p.
5. Pustovit G. P. Theoretical and methodological foundations of ecological education and education of pupils of grades 1-9 in extracurricular educational institutions: monograph / G.P. Pustovit. – K. – Lugansk : Alma-Mather, 2004. 540 p.
6. Sovhira S.V. Preparation of the future teacher for environmental education of senior pupils (on the local lore material): diss. Cand. Sciences: 13.00.04 / Sovhira Svetlana. – Uman, 2000. 160 p.
7. Suravegina I. T. Methodical systems of ecological education / Suravegina I. T. // Soviet pedagogy. – 1988. № 9. P. 31-35.
8. Tarasenko G. S. Interconnection of aesthetic and ecological teacher training in the system of vocational education: monograph / G.S. Tarasenko. – Cherkasy, 2006. 308 p.
9. Fleshar Ye., Didactic Fundamentals of Preparing Students-Future Teachers-Biologists for the Implementation of Ecological Education: Author's abstract. dis ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.02 / Ye. Fleshar. – K., 2000. 30 p.

Formation of ecological culture of future teachers of natural specialties

V. V. Goncharuk

Abstract. Formation of ecological culture of future teachers is the part of their training. There is an objective need for making effective changes to the content and methods of training specialists according to their future performance. The article discusses the need to improve the formation and development of ecological culture of future teachers of natural sciences in the institution of higher education. The formation of ecological culture of students of pedagogical direction of training should be carried out systematically, realizing constructive three major factors: environmental education, environmental upbringing, ecological practice. We study the basic conditions for the formation of ecological culture of students, creating objective possibilities of the development of educational system of signification the process. The quality of training of future teachers will depend on the level of culture and morality of future generations.

Keywords: ecological education, ecological culture, ecological upbringing, organization of educational work, pedagogical terms, pedagogical system.

Формирование экологической культуры будущих учителей естественных специальностей

В. В. Гончарук

Аннотация. Формирование экологической культуры будущих учителей является частью их профессиональной подготовки. Возникает необходимость внесения эффективных изменений в содержание и методы подготовки специалистов в соответствии с их будущей деятельностью. В статье раскрыта проблема формирования экологической культуры будущих учителей естественных дисциплин в учреждении высшего образования. Процесс усовершенствования экологической культуры в студентов педагогического направления подготовки должно осуществляться системно, реализуя конструктив трех ведущих факторов: экологического образования, экологического воспитания, эколого-практической деятельности. Исследованы основные условия обеспечения экологической культуры студентов, какие создают объективные возможности разработки определенной педагогической системы. От качества подготовки будущих учителей будет зависеть уровень культуры и нравственности будущих поколений.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое воспитание, организация учебно-воспитательной работы, педагогические условия, педагогическая система.